

TÜRKİYE'DEKİ FARKLI KIRAAT ANLAYIŞLARIYLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

Murat AKKUŞ*/Ramazan AYDIN**

Öz

Çalışmamızda Türkiye'deki farklı kıraat anlayışlarına yer verilecektir. Bu da kıraatleri Kur'an'dan sayanlar ve saymayanlar şeklinde iki ana başlıkta ele alınacaktır. Kur'an-kıraat ilişkisi, kıraatlerin mütevatirliği, kıraat imamlarının senetlerinin durumu ve okuyuşlarının değeri, kıraatlerdeki tercih, kıraatlerin içtihadı ve tabu olup olmaması, yedi harf ve yedi harf-kıraat ilişkisi gibi konular söz konusu anlayışlar çerçevesinde işlenecektir. Son bölümde ise ilgili görüşler hakkında değerlendirmeler yapılacak ve günümüzde yaygın olan kıraatlerden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Kur'an, Kıraat, Mütevatir, Yedi Harf.

Evaluations About Different Understandings of Recitations in Turkey Abstract

Our work includes understandings of different recitations in Turkey. This will be handled in two main headings: those who regard the recitations as the Qur'an and those who do not. The relationship between the Quran and recitation, narrativity of the recitations, the situation of the narration chains of recitation imams and the value of their recitations, preferences in the recitations, whether the recitations are opinion and taboo or not, the issue of seven letters and the relationship between seven letters and recitation will be handled within the framework of such understandings. In the last part, evaluations will be made on the relevant opinions and the current common recitations will be mentioned.

Keywords: Turkey, Quran, Recitation, Narrative, Ahrufu's- Seb'a (Seven Letters).

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, muratakkus114@hotmail.com.

** Öğr. Gör., Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, ramazanaydin@aksaray.edu.tr.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerim ilahi bir kitap olup tevatüren gelmiştir. Kur'ân'ın bir metni bir de okunuşu vardır. Elimizdeki metnin tevatürlüğü konusunda ittifak varken aynı metnin okunuşunda farklı görüşler söz konusudur. Bunun nedenlerinden biri Kur'an'la kıraatin aynı hakikatler veya farklı hakikatler olarak ele alınmasıdır. Kur'ân'la kıraati aynı gören anlayışta kıraatler Kur'ân'dandır.¹ Bunun karşısında yer alan görüşte ise kıraatler Kur'ân'dan görülmemektedir.² Dikkat edilmesi gereken nokta birinci anlayışta Kur'ân metninin ve kıraatinin tevatüren geldiği savunulurken; ikinci anlayışta metnin tevatüren, kıraatinin ise ahad haberle bile gelebileceği sonucuna kapı aralamasıdır. Türkiye'de iki anlayışın da müntesipleri mevcuttur.

Son dönemlerde Türkiye'de yedi veya on kıraat imamının bazı ayetlerin okunuşunda ihtilaf ettiği ve mütevatirliğin oluşmadığını söyleyenler olduğu gibi³; yedi ya da on kıraatin bir tekini bile inkar etmenin caiz olmadığını ifade edenler de mevcuttur.⁴ Çıkan sonuç ise bizi ya kıraatlerin mütevatirliğini benimsememeye ya da kabul etmeye götürmektedir. İlgili görüş sahipleri tefsir ve kıraat literatüründen kendi fikirlerini destekleyecek argümanlar da bulmaktadır. Kıraatler hakkında farklı anlayış sahiplerinin iddialarını gruplandıracağız ve sonuçta değerlendirmelere yer vereceğiz.

İ. KIRAATLERİ KUR'ÂN'DAN SAYMAYANLAR

Kıraatleri Kur'ân'dan saymayanların bazı fikirleri şöyledir:

1. Kur'ân'la kıraat iki ayrı hakikattir.

Kıraatlerle Kur'ân ayrı ayrı hakikatlerdir.⁵ İlgili anlayış sahiplerinin dayanağı ise Zerkeşî'dir (ö.794/1392). Ona göre:

“Kur'ân ve kıraatler birbirinden farklı iki hakikattir. Kur'ân, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) beyan ve i'caz için indirilmiş bir vahiydir, kıraatler ise inen bu mezkûr vahyin lafızlarında şeddeli ve şeddesiz okuma gibi eda yönlerini ele alan ihtilaflardır ki, bu ancak telakki ve müşafehe yoluyla olur. Çünkü kıraatler, ancak işitilip karşılıklı ağız ta'limiyle kabul edilebilir.”⁶

İlgili bilgilerden hareketle Zerkeşî'ye göre kıraatler Kur'ân'ın kendisi değildir. Kur'ân ile kıraatler birbirinden farklı iki hakikattir. O, telaffuzlarında farklılık bulunan

¹ Dağdeviren, Alican, Kıraatlerin Kur'âniyeti Meselesi, I. Kur'ân ve Kıraati Sempozyumu (Abdurrahman Gürses Anısına), 2000, ss. 180-181.

² Birışık, Abdülhamit, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, Emin Yay., 2. Baskı, Bursa, 2014, s. 85.

³ Güllü, “Kıraatlerin Kaynağı Problemi (Müzakereler)”, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV-Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, İSAV, İstanbul, 2002, s. 34.

⁴ Karaçam, İsmail, Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi, İFAV, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s. 87.

⁵ Birışık, Kıraat İlmî ve Tarihi, s. 85.

⁶ Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire: Mektebetü Dâri't-türâs, 1404/1984, I/318. Buna benzer bir bilgi Dimyâtîde de vardır. Onun için bkz. Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kıraati'l-Erbeate Aşere*, thk. Enes Mihrah, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2011, s. 7.

kelimelerdeki bu farklılıkları kıraat kapsamı içinde değerlendirmektedir. İttifak edilen kısımlar ise Kur'ân'ın bizzat kendisidir.⁷

2. Mütevatir kıraatlerden sayılan yedi veya on imamın senetleri ahad rivayetlerdir. Bu yönüyle okudukları kıraatleri mütevatir kabul etmek doğru değildir.

Kıraat kitaplarında kıraatlerin senedinin verildiği görülmektedir. Senet söz konusu olunca bunların tenkidini yapmak yahut bunlar arasında tercihte bulunmak tabii bir sonuçtur. Üstelik bu durum kıraatlerin ahad yolla geldiğini göstermektedir. Ahad haberler ise kesinlik değil zan ifade eder. Zanna dayalı kıraatlere girmenin de bir faydası yoktur. Çünkü kıraatler Kur'ân'ın zaptı konusunda kuşku uyandırabilir.⁸

3. Yedi veya on kıraatin ittifak ettiği okuyuşların hüccet ve tilavet değeri yüksekken ihtilaf ettikleri okuyuşlarda hata ve yanılğı oranı kuvvetli olduğu için hüccet ve tilavet değeri düşük mütevatir olmayan bir rivayet malzemesidir.⁹

Örnek olarak Kur'ân'daki “بِمَا حَفِظَ اللَّهُ” ifadesi¹⁰ verilebilir. On kıraat imamı (ravileriyle birlikte) Lafza-i Celile'nin harekesini ötreli okurken; Ebû Ca'fer Yezîd el- Ka'ka (ö. 130/747) üstün okumaktadır.¹¹ Her iki kıraatte sika râvîler tarafından nakledilmiş ve mushaf hattına da uygundur. Fakat her biri haber-i vâhid şeklinde nakledilen kıraatlerin ilkinde rivâyetler ve tilâvet ittifak etmişken, Ebû Ca'fer bu sikalar topluluğunun ittifakla naklettiklerine muhalefet etmiştir. Dolayısıyla Ebû Ca'fer'in okuyuşu mütevatir olmaz şaz olan bir rivayet malzemesidir.¹²

4. Kıraatlerde aranan şart sahihliktir.¹³

Kıraatte geçerli olan temel şartlardan biri sahih bir senedinin olmasıdır. Kıraatlerin sahih olması gerektiğini kıraat alanında yetkin olan Mekkî b. Ebî Talib (ö.437/1045), Ebû Şâme (ö.665/1266) ve İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429) gibi kıraat âlimleri söylemişlerdir.¹⁴ O halde mütevatirlik kıraat şartlarından değildir. Ayrıca kıraatlerde mütevatirlikten bahsedilecekse ancak kıraat imamlarından sonra mütevatirlikten söz edilebilir.¹⁵

⁷ Ünal, Mehmet, *Tefsir (Kur'ân'ın Fonetik Naklinin Tarihi-Kıraat İlimi ve Kısa Tarihi)*, Ed. Mehmet Akif Koç, Ankara: Grafiker Yay, 2015, s. 62.

⁸ Ateş, Süleyman, *Kıraatlerde Tevatür Meselesi, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV-Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi*, İSAV, İstanbul, 2002, s. 331.

⁹ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire, 1422/2001, VIII/299.

¹⁰ Nisâ 4/34.

¹¹ Palûvî, Abdülfettah, *Zübdetü'l-İrfân*, İstanbul, ts, s. 47.

¹² Hanay, Necattin, “Taberî'ye Yöneltilen Tenkitler Bağlamında Yedi Harf ve Kıraatleri Savunma Refleksi”, *Mütefekkir*, Aksaray, 2015, 2(4) Güz, s. 316.

¹³ Kıraatlerin sıhhat ve değeri konusunda açıklamalar için bkz. Birşık, *Kıraat İlimi ve Tarihi*, ss. 85-99.

¹⁴ İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, thk. Muhammed ed-Dabbâ, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010, I/9; Suyûtî, Celâleddin, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire, ts, I/ 77; Muhaysin, Muhammed Salim, *Fi Rihâbi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1409/1989, s. 40.

¹⁵ Zerkeşî, el-Burhan, I/319; Ateş, “Kıraatlerde Tevatür Meselesi”.

5. Yedi veya on kıraat imamının senedinin kuşuklu olanları vardır¹⁶; hatta okudukları kıraatlerin metin yönünden eleştirildikleri de görülmektedir.¹⁷

Bundan dolayı Taberî (ö.310/923) gibi bazı alimler pek çok kıraat imamını -Kufe kıraat imamı Asım (ö.127/745) dahil- eleştirmişlerdir. Senet ve metin yönünden eleştirilen Kıraati Seb'adan sayılan Şam kıraat imamı İbn Âmir (ö.118/739) yukarıdaki iddiaya örnek verilebilir. İbn Âmir'in senedinde yer alan Muğire b. Ebî Şihâb'ın (ö.91/710) Hz. Osman'dan (ö.35/656) tamamen kıraat aldığı kuşukludur. Çünkü Hz. Osman (r.a.) Kur'ân'ı tamamen kimseye öğretmemiştir. Muğire'nin Hz. Osman'dan tamamen kıraati aldığı iddiasını ortaya atan Irak b. Halid'dir (ö.?). O da kurra arasında tanınmayan bir kimsedir.¹⁸

Ayrıca İbn Âmir'in kıraatinin senedindeki zayıflığa ilaveten bazı vecihler dil açısından da metin tenkidine tabi tutulabilir. Örneklerden birisi En'am Süresi 137. Ayetinin okunma şeklidir. İlgili ayet *وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءُهُمْ* "Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını (kızlarını) öldürmeyi hoş gösterdi." şeklindeyken İbn Âmir *زين* fiilinin meçhûl sîgası, *قتل*'nin ref'i, *أولادهم*'ün nasbı ve *شركائهم* kelimesinin de cerri ile okunmuştur. Arapça gramer yönünden zayıf bir vecihtir.¹⁹ Çünkü mastar (katl) failine muzaf olmuş ve aynen fiili gibi amel etmiş, ancak muzaf ile muzafun ileyh arasına mef'ûlün bih (evlâdehüm) girmiştir ki dilciler bunu kabih görmektedir. Çünkü muzaf ile muzafun ileyh arasına -zarf hariç- herhangi bir şeyin girmesi Arapça'da fasih görülmemektedir.²⁰

6. Kıraatler Arap gramerinin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. İctihadi bir durum söz konusudur.

Mushaflarda nokta ve hareke yoktu. Arap grameri gelişti. Bazı dilciler ve kıraat imamları tarafından seslendirildi.²¹ Bundan dolayı Taberî, Zemaşerî (ö.538/1144), Ebû Zeyd (ö.215/830), Zeccâc (ö.311/923) ve Ferrâ (ö.207/822) gibi âlimler bazı kıraatleri reddetmişlerdir. Özellikle Zemaşerî kıraatlerin tevkîfi değil ihtiyârî ve iç-tihâdi olduğunu söyler.²²

¹⁶ Ateş, "Kıraatlerde Tevatür Meselesi", s. 327.

¹⁷ Örneklendirmeler için bkz. Ateş, "Kıraatlerde Tevatür Meselesi", s. 325.

¹⁸ Bu bilgileri Taberî'nin günümüze ulaşmayan el-Câmi isimli eserinde gördüğünü Sehâvî söylemektedir. Bkz. Sehâvî, Muhammed Alemuddîn, *Cemâlû'l-Kurrâ ve Kemâlû'l-Ikrâ*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mektebetü't-Türâs, Mekke, 1987, I/432-433.

¹⁹ Taberî, *el-Câmi*, IX/576; XIII/728. Ayrıca Zemaşerî'nin bu ayetteki, İbn Âmir'in kıraatını eleştirmesi ve İbn Âşûr'un onun eleştirisine karşı çıkışı için bkz. Zemaşerî, Muhammed b. Ömer Cârullâh Ebû'l-Kâsım, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Eğâvîl fi Vücûhi't-Te'vil*, thk. Adil Ahmed-Ali Muavviz, nşr. Mektebetü'l-Abikân, Riyad, 1418/1998, II/401; İbn Âşûr, Muhammed et-Tahir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, nşr. Daru Sahnûn, Tunus, ts, c.1 cüz. 1, s. 61.

²⁰ Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuhû*, thk. Abdülcelîl abdûh Çelebî, Daru'l-Hadîs, Kahire, 2005, III/168.

²¹ Ateş, "Kıraatlerde Tevatür Meselesi", s. 326; Müsteşrik Goldziher kıraatlerin arap yazısının özelliğinden kaynaklandığını söyler. Bkz. Goldziher, Ignaz, *Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî*, Mektebetü'l-Hancî, Mısır, 1374/1955, ss. 7-8.

²² Konunun tartışmaları için bkz. Neşşâr, Sirâceddîn Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Kâsım b. Muhammed, *el-Büdü'rü'z-Zahire fi'l-Kirâati'l-Aşri'l-Mütevâtir*, nşr. Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdümevcüd, I-II, Beyrut, 1421/2000, I/14-20.

7. Kıraatlerin tedvin edilmediği dönemlerde kıraat alanında (Kur'ân okuma) konusunda geniş bir serbestlik varken son dönemlerde serbestlik kaldırılmış ve kıraatler tabu haline getirilmiştir.

Kıraat-i seba ve aşere imamlarının okuyuşları kutsallaştırılmış olup hiçbir şekilde sorgulanamaz hale gelmiştir. Sorgulanırsa savunmacı ve yerleşik bir tepkiyle karşı karşıya kalınır.²³

8. Kıraatler arası tercih olabilir ki bazı müfessirler kıraatler arasında tercihte bulunmuşlardır.²⁴

Müfessirler kıraatleri ele alırken farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bir kısmı kıraatleri sadece aktarmakla yetinmiş ve onlar üzerinde tercihte bulunarak bir fikir yürütmemiştir. Diğer bir kısmı ise tercih yoluna giderek gerektiğinde bir kıraatin zayıf kalmış yönüne, kıraatler için konulmuş olan kriterleri baz alarak temas etmiş ve gerekli gördüğünde tenkit yoluna gidebilmiştir.²⁵

9. “Yedi harf” üzerinde çok söz söylenen önemli bir meseledir.²⁶ Öne çıkan görüşlerden biri “Yedi Harf”in lehçe ve ağız ile birlikte lehçe içi farklı okumalar olduğudur.²⁷

Bir rivayette Resûl-i Ekrem yaşlılardan, çocuklardan, cariyelerden ... bahsetmiş ve bu sebeple Kur'ân'ın yedi harf üzere okunması için ruhsat talebinde bulunmuştur. Ayrıca aralarında okuma farklılıkları ortaya çıkan Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakim ve aralarında ihtilaf çıkan bazı başka kimseler aynı kabileye mensupturlar ve aynı lehçeyi konuşmaktadırlar.²⁸ Aynı kabileden olup aynı şehirde yaşayan iki kişinin dil farkı olmasa da bilgi ve kültür farkı olabilirdi. Ayrıca Hz. Peygamber'e (s.a.v) yakınlık ve ondan daha uzun süre ders alma da etkili olabilmekteydi. Aynı kabile içindeki kimselerin farklı okumalarına fırsat veren bu uygulama ile insanların, Kur'ân'ı okurken haramı helal, helali haram yapmadıkça, cenneti cehennemle karıştırmadıkça,

²³ Benzer ifadeler için bkz. Gülle, Sitki, “Taberî'nin Tefsirindeki Kıraat Değerlendirmeleri”, *İÜİFD*, İstanbul, 2004, sy: 9, ss. 69-70, 85.

²⁴ Kıraatler arasında tercihte bulunan müfessirler için bkz. Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yay., Ankara, 2005, ss. 145-161.

²⁵ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 145. Kıraatler arasında en rahat tercihte bulunan âlimlerden birini örnek vermek gerekirse Taberî örnek verilebilir. O, kıraatleri değerlendirirken sadece isnad durumuna, mushafalara ve Arapçaya uygunluğuna bakmakla kalmaz; aynı zamanda Kur'ân'ın diğer ayetlerini, sebab-i nüzûlü, mantıksal tutarlılığı ve kültürü de bu konuda ölçüt alır. Taberî'nin kıraat tercih örnekleri için bkz. Albayrak, Halis, “Kıraat Sorunu”, *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık 2001, c. 4, sy. 14, s.31.

²⁶ İbn Teymiyye el-Harânî, Takuyiddin Abû'l-Abbâs Ahmed b. Abdi'l-Halîm, *Mecmû'u'l-Fetevâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, Medine: 1416/1995, XIII/389.

²⁷ Birşık, *Kıraat İlimi*, s. 78.

²⁸ Yedi harfle ilgili rivayetler için bkz. Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Ebû Süheyb el-Kerîmî, Riyad: 1419/1998, Fedâilü'l-Kur'ân 5, 7; İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz et-Temîmî, *Sahihu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Balabân*, nşr. Müessesetü'r-Risâle: ts, III/12; Dâni, Ebû Amr Osman b. Saîd, *el-Ahrufü's-Seb'a li'l-Kur'ân*, thk. Abdülmüheymin Tahhân, Cidde: Dâru'l-Minâre 1418/1997, s. 11.

korkmamaları ve sürekli olarak Kur'ân'la hemhal olmaları hedeflenmiştir. Buna göre "aynı lehçe içi kelime değişimleri de "yedi harf" tendir.²⁹

10. Hz. Osman (r.a.) istinsâh ettiği Mushaflarda "yedi harf" ten altısı terk edilmiştir. Bir harfin içine ise kurrânın ihtilafı okuyuşları girmektedir.

Haris el-Muhâsibî (ö. 243/857), İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321/933), İbn Hibbân (ö. 354/965), Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045), Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) gibi âlimlerin de içinde bulunduğu büyük bir çoğunluk tarafından savunulmaktadır.³⁰ Örnek olarak Taberî'nin görüşlerine yer verilebilir: Tefsirine yazdığı uzunca mukaddimede yedi harfin tek harfe düşürülme girişiminin Hz. Osman eliyle gerçekleştiği bilgisini verdikten sonra Taberî şunları kaydeder:

"Resûlullah, ashabinın bu harflerle okumalarına müsaade ederken, onların farz veya vacip olduklarını bildirmek için değil, mübah olduklarını bildirmek için müsaade etmiştir. Eğer Resûlullah onlara, farz veya vacip olduğunu bildirmiş olsaydı, onlar da bunu o şekilde anlasalardı, bu durumda herhangi bir kimsenin, doğruluğunu bildiği bu okuyuşları terk etmesi caiz olmazdı. Ümmetin bu gibi kıraatleri terk etmesi, kendilerinin bu kıraatleri okumakta serbest bırakılmalarının delilidir. O halde ümmetin yedi harften altısını terk etmesi, kendileri için vacip olan bir şeyi terk etmeleri demek değildir. Bilakis ümmet, bu harfleri terk ederek üzerlerine düşen vazifeyi yerine getirmişlerdir. Zira onlar (sahabe) bu harfleri terk etmek suretiyle, ümmetin içerisinde düştüğü ihtilafı önlemişler, Müslümanların bir kısım harfleri inkâr ederek, küfre düşme tehlikesini gidermişlerdir."³¹

Ayrıca Taberî'nin şu görüşü de "yedi harf" in tek harfe indirilme meselesinin "Yedi Harf" ruhsatının mantığına uyum gösterdiğine delil sayılmaktadır:

"Bu harfler ne neshedilip kaldırıldı ne de muhafazası emredildiği halde ümmet bunu zayi etti. Zira ümmet Kur'ân'ı korumakla emrolunmuş; yedi harften dilediği biriyle okumak ve onu muhafaza hususunda serbest bırakılmıştır. Bu durum, tıpkı yeminini bozan kimsenin, kefaretlerden herhangi birini seçme konusunda serbest olması gibidir. Ya bir köleyi azad, ya on kişinin doyurulması ya da giydirilmesi. Nasıl ki kefaret sahibi bunlardan birini yaptığında -isabetle- Allah'ın farz kıldığı olduğu hakkı yerine getirmiş olur, işte bunun gibi ümmet de Kur'ân'ı muhafaza ve onu okumakla emrolunmuş; ancak dilediği yedi harften birini kıraat hususunda serbest bırakılmıştır. Diğer altı harfi okumaması, onun için bir sorumluluk doğurmaz."³²

²⁹ Birşık, *Kıraat İlimi*, s. 78.

³⁰ Birşık, *Kıraat İlimi ve Tarihi*, s. 82.

³¹ Taberî, *el-Câmî*, I/59-60.

³² Taberî, *el-Câmî*, I/53.

11. "Yedi Harf"den altısı terk edilebiliyorsa Yedi ya da On kıraate gerek yoktur.

Kıraat teke indirilse daha iyi olur. Dünyada en fazla Asım kıraatinin Hafs (ö.180/796) rivayeti okunuyorsa ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) okuyuşuna, Kureyş lehçesine en yakın bir okuyuşa diğerlerine ihtiyaç kalmamaktadır.³³

II. KIRAATLERİ KUR'ÂN'DAN SAYANLAR

Kıraatleri Kur'ân'dan sayanların bazı fikirleri ise şöyledir:

1. Kur'ân ile kıraat aynı hakikattir.³⁴

Kıraatlerle Kur'ân aynı şeydir. Aralarında hiçbir fark yoktur. Kıraatler, Kur'ân'ın seslendirilmesidir. "Kur'ân'dan bir bölüm oku" denildiğinde o bilinen kıraatlerden birisiyle okunur; daha doğrusu bu kıraatlerden birisiyle okumak zorunda kalınır. Sahihliği sabit olmuş bir kıraat sıradan bir rivâyet olarak değerlendirilmez. O mertebede görülmez. Ümmetin icması ile sabit olmuş "yedi kıraat" veya sahih olan başka bir görüşe göre "On kıraat"ın hepsi de doğrudur. Bunlar asılsız birer rivayet değildir. Tevatürle sabit olmuş kesin bilgidir. Kur'ân lafız ve metin olarak Allah'ın (c.c.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirdiği ve Cebrail'in (a.s.) kendisine talim ettiği şekliyle bize kadar ulaşmıştır. Yani Peygamberimiz zamanından itibaren bugüne kadar güvenilir topluluklar tarafından nesilden nesile hem yazı ile hem sözlü olarak nakledilmiştir.³⁵

2. Kıraatler mütevatirdir.³⁶

Yedi kıraat olmak üzere diğer üç kıraatin ilavesiyle On kıraat şifahi nakli esas olduğu için edalarıyla birlikte mütevatirdir. Kıraat kitaplarındaki ahad senetler bizi yanıltmamalıdır. Bunlar nesilden nesile birer ikişer kişi tarafından nakledilen haberler değildir. O senet sadece ilgili kıraat kitabını yazan zata yahut o kıraati okuyan kişiye ait senettir. Oysa aynı kıraat, aynı dönemde ve her dönemde, daha birçok kişi tarafından okunmuş ve okutulmuştur.³⁷ Diğer bir deyişle Kur'ân-ı Kerim, bütün Müslümanlar tarafından namazlarda, Kur'ân öğretilen okullarda, oturma meclislerinde günlük yaşamın akışı içinde her dönemde kıraat edilmiştir.³⁸

³³ Abdurrahman Çetin, günümüzde bunlara benzer iddialara ve bunlara cevaplar vermektedir. Bkz. Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân'ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, Ensar Yay, 3. Baskı, İstanbul, 2013, ss. 424-425; ayrıca bkz. Çetin, Kur'ân Kıraatlerine Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar, *Marife*, yıl: 2, sy. 3, Kış 2002, ss. 100-101.

³⁴ Dağdeviren, Alican, "Kıraatlerin Kur'âniyeti Mes'elesi", ss. 180-181; Kevserî de mütevatir kıraatleri Kur'ân'ın parçaları saymaktadır. Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü'l-Kevserî*, Kahire, ts., s. 6, 20, 24.

³⁵ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 377.

³⁶ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, ss. 391-395. İslam âlimlerinin çoğunluğuna (cumhura) göre yedi kıraat mütevatirdir. Bkz. Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 318; Karaçam, *Kıraat İlmî*, s. 85. Sahih olan görüşe göre ise yediye ilave edilen üç kıraatte (Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef) mütevatirdir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürsidü't-Tâlibîn*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye: 1420/1999, s. 18.

³⁷ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s.377-378. Benzer bir yorum için bkz. Karaçam, *Kıraat İlmî*, ss. 85-86.

³⁸ Şimşek, Sait, Kıraatlerde Tevatür Meselesi: Müzakereler, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 334.

Kur'ân ve kıraatler konusunda araştırma yapan İsmail Karaçam konuya şöyle bir izah getirmektedir:

“Sahih kıraatlerin tevatürüne yapılan itirazların menşeiini, bu kıraatlerin Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’ e yalnız kıraat imamları tarikiyle ve ahad rivayetle ulaşması, dolayısıyla da kemmiyet itibariyle tevatür derecesine balığ olmayışı oluşturmaktadır. Zahirde doğru gibi görünüp yanıltıcı bir durum arz eden bu hususun arkasında, konuyu açıklığa kavuşturan bir gerçek yatmaktadır. Zira her ne kadar bu isnadlar bir grup insana inhisar ediyormuş görüntüsü veriyorsa da bu isnadı teşkil eden kimselerin arkasında -en azından- bir belde halkı bulunmaktadır. Mesela, bir imam Nafi ve Ebû Ca’fer kıraati denildiği zaman Ehl-i Medine; bir İmam Âsım, Hamze, Kisâî ve Halefû'l-Âşir denilince Kufe Halkı; İbn Kesîr kıraati denilince Mekke Ehli, İbn Âmir kıraati denilince Şam diyarı sakinleri, Ya’kûb ve Ebû Amr kıraati denilince de Basra halkı akla gelmektedir. Dolayısıyla bu isimler bir belde halkının kıraatini, Kur’ân’a olan hizmetleri ve iyaketleriyle temsil etmektedir. İşte eğitim ve öğretimde bir kolaylık, pratikte amaca sûratle ulaşmayı temin edeceği için kıraatler imamlara isnad olunmuştur. Kıraat vecihlerinin zaptı ancak bu yol ile mümkün olmaktadır. Her halde bir belde halkının tevatür adedine yeterli olduğunu kabul etmeyecek bir ilim adamı tasavvur etmemiz mümkün değildir. Kur’ân kıraatlerinin eğitim ve öğretiminin başlangıçtan itibaren, nesilden nesile kesintisiz intikal ettiği gerçeği göz önünde tutulursa, bunda şüpheye düşmenin yersizliği kendini gösterir.”³⁹

İsmail Karaçam’ın görüşleriyle Bedreddin Çetiner’in görüşleri paralellik arz etmektedir. Şöyle ki:

“Bir kıraatin bir imama nispeti ile bir sahabi kanalıyla Hz. Peygamber’e (s.a.v) ulaştırılması, ilmin bir hocaya nispeti kabilinden olup başkaları tarafından bilinmediği, nakledilmediği, okutulmadığı anlamına gelmez. Bir âlim fıkhi filandan, Arapçayı falandan, usûlü falan kişiden okudu diyoruz. Onları başka âlimler ve hocalar bilmiyor anlamına mı alacağız? Lafzi, kavli ve kitaplarda yaygınlaşması yanında bir de halk arasında yaygınlaşması ve yaygın olarak okunması var. Lafzî ile teabbüd özelliğinden dolayı Kur’ân’ı herkes okuyor, her münasebetle okunuyor. Bu da bir çeşit tevatür beraberinde getirmektedir... Kıraatlerin imamlara nispeti tespit kabilindedir. Meselâ Arap dili nahvi, nahiv imamlarından önce yoktur denilebilir mi?”⁴⁰

Yani kıraat imamlarından önce yaşayan Müslümanlar ayetleri hocalarından öğrendikleri şekilde her durumda okuyorlardı.⁴¹

³⁹ Karaçam, İsmail, “Kıraatlerin İntikali (Tebliğ),” *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, ss. 293-294.

⁴⁰ Çetiner, Bedreddin, Kıraatlerde Tevatür Meselesi (Müzakereler), *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 336.

⁴¹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 395.

3. Yedi veya on kıraatin ister icma okuyuşları ister infirad okuyuşları olsun hepsi mütevatirdir.

Kıraati Seb'a -Nafi (ö.169/785), İbn Kesir (ö.120/738), Ebû Amr (ö.154/771), İbn Âmir, Asım, Hamze (ö.156/773), Kisâî (ö.189/805)- ile üç kıraat -Ebû Ca'fer (ö.130/747), Ya'kûb (ö.205/821) ve Halef (ö.229/844)- daha eklenerek oluşan Kıraati Aşere zarureti diniyeden olarak mütevatir olduğu gibi, her bir imamın diğerine muhalefet ederek tek başlarına okudukları kıraatleri de zarureti diniyeden mütevatirdir.⁴²

4. Kıraatlerde sahih olan ve olmayan diye ayrımlar söz konusudur.

Senedi sahih olan, bir vecihle de olsa Arap dili gramerine uygun olan ve hattı (yazısı) da takdiren ve ihtimâlen bile olsa Hz. Osman'ın yazdırdığı Mushaf'lara uygun olan kıraate sahih kıraat denir.⁴³ İbnü'l-Cezerî'ye göre bu üç şartı taşıyan kıraat, ister yedi imamdan ister on imamdan, isterse makbûl olan diğer imamlardan sâbit olsun, Kur'ân'ın indirildiği Yedi Harf'ten olması sebebiyle red ve inkâr edilemez. Fakat bu şartlardan birisi eksik olursa, buna "zayıf", "şâzz" veya "bâtıl" kıraat denir.⁴⁴ Selef ve haleften muhakkik imamlara göre sahih olan görüş budur. Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî (ö.430/1098), Mekki b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî (ö.444/1053) ve Ebû Şâme gibi bu ilmin meşhur âlimleri de aynı görüştedir.⁴⁵ İşte sahih kıraatlerden sayılan Kıraat-i Seb'a⁴⁶ ve İbn Mihrân (ö.381/992), Hemedânî (ö.569/1173) ve İbnü'l-Cezerî'ye göre bu yedi kıraati on kıraate tamamlayan Ebû Ca'fer, Yakûb ve Hâlefü'l-Âşır'ın kıraatleri de İslâm ümmetinin benimsediği mütevatir kıraatlerdir.⁴⁷

5. Yedi veya on kıraat imamının senetleri sahihtir ve okudukları kıraatler de daha önce bahsedilen üç şarttan üçünü de üzerinde barındırmaktadır.

Eleştirilere maruz kalan İbn Âmir'in kıraatinin senedi de sahihtir.⁴⁸ İbn Âmir Ashâb'dan Mu'âz b. Cebel, Ebû'd-Derdâ ve Fedâle b. Ubeyd'den kıraat okudu. Hz. Osman'ı Kur'ân okurken dinledi. Asıl kıraat hocası ise Hz. Osman'dan Kur'ân öğrenmiş Muğire b. Şihâb el-Mahzûmî'dir. Kıraat senedi Muğire b. Şihâb el-Mahzûmî-Hz. Osman b. Affân-Hz. Peygamber şeklindedir.⁴⁹ Sehâvî (ö.643/1245), İbn Âmir'in senedinde yer alan Hz. Osman'dan, Ebû Abdırrahman es-Sülemî (ö.73/692), Ebû'l-Es-

⁴² İbnü'l-Cezerî, *el-Müncid*, s. 18; *en-Neşr*, I/46; Karaçam, İsmail, "Kıraatlerin İntikali", ss. 293-296.

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *el-Müncid*, s. 18; *en-Neşr*, I/15; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 77; Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-Irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zümerî, Beyrut: 1415/1995, I/340-341; Mennâ b. Halîl Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3. Baskı, Mektebetü'l-Meârif: 1421/2000, ss. 7-77; Karaçam, *Kıraat İlimi*, s. 83. Ayrıca bu sahih kıraat şartları ve değerlendirmeler için bkz. Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, ss. 48-54.

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I/9.

⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I/9; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 77; Muhaysin, *Fî rihâb*, s. 406.

⁴⁶ Zerkeşi, *Bürhân*, I, 318; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 77.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, s. 18; Karaçam, *Kıraat İlimi*, s. 87.

⁴⁸ Öztoprak, M. Siraceddin, *Kur'ân Kıraâtî-Kıraâtî Aşere*, Beyan Yay. İstanbul, 2005, s. 119.

⁴⁹ Birişik, *Kıraat İlimi ve Tarihi*, s. 125, 126.

ved ed-Düeli (ö.69/688) ve Zir b. Hubeş (ö.82/701) gibi şahsiyetlerin yanında Muğire b. Şihâb'ın da kıraat aldığını bildirmektedir.⁵⁰ Hatta İbn Âmir'in kıraatine "Osmaniye Kıraati denmiştir. Taberi tarafından meçhul sayılan Irak b. Halid İbn Âmir'in öğrencisi Yahya b. Haris ez-Zimarî'den kıraat almış biridir.⁵¹ Zehebî ve İbnü'l-Cezerî gibi alimler onun kıraatinin sıhhati konusunda şahadet etmişler⁵² hem de V. Asra kadar Şam ve Yukarı Mezapotamya bölgesinde büyük kabul gördüğünü ve üzerinde icma olduğunu söylemişlerdir.⁵³ Hatta Makdîsî (ö.390/1000 civarı), İbn Âmir'in kıraatinin ayrıcalıklı bir kıraat olduğunu dört başlık altında delillendirmiştir.⁵⁴

İbn Amir'in senedi tenkit edildiği gibi okuduğu kıraatlerden bazıları da tenkit edilmektedir. Yalnız tenkit edilen okuyuşlarının hepsinin bir açıklaması vardır.⁵⁵ Örnek olarak verilen En'âm Suresinin 137. Ayetini *وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِّكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ* "Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını (kızlarını) öldürmeyi hoş gösterdi." İbn Âmir *زَيْن* fiilinin meçhûl sığası, *قَتَلَ*'nin ref'i, *أَوْلَادِهِمْ*'ün nasbı ve *شُرَكَائِهِمْ* kelimesinin de cerri ile okumuştur. İbn Âmir'in kıraatinde mastarın (katl) failine muzaf olmasının ve aynen fiili gibi amel etmesinin yanında muzaf ile muzafun ileyh arasına mef'ûlün bih (evlâdehüm) girmesinin bazı dilciler tarafından kabul edilmemesi ve çirkin görülmesi yadırganacak bir durumdur. Çünkü bir kıraat, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) tevâtüren sabit olursa, çirkin değil, fasih olur. Diğer taraftan bu kabilden kullanımlar, Arap dilinde de geçmektedir.⁵⁶ Bunun yanında bazı Şam Mushaflarında "Onların ortakları" kelimesi "ye" ile yazılmıştır ki, bu da İbn Âmir'in kıraatına delildir.⁵⁷ Bir de fiilin meçhul sigası ile gelmesinin, malum sigası ile gelmesinin dışında bazı incelikleri olduğu gibi masdarın, mef'ûle muzaf olmasının, fâile muzâf olmasının dışında bazı özellikleri vardır.⁵⁸

Bu açıklamalara ilave olarak şunlar söylenebilir: İbn Âmir'in okuyuşlarının sonradan gelen alimlerin (Taberî gibi) eleştirmesi kabül edilemez. Çünkü İbn Âmir H. 1.

⁵⁰ Sehavî, *Cemalü'l-Kurrâil*, I/ 434-435.

⁵¹ Öztoprak, *Kıraati Aşere*, s.118.

⁵² Bkz. Zehebî, *Marifetü Kurrâi'l-Kibâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, İsam Yay., İstanbul, 1995, I/194; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I/193.

⁵³ Birşık, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, s. 126.

⁵⁴ Bununla ilgili bir çalışma için bkz. Maşalı, Mehmet Emin, "Makdîsî'nin Ahsenü't-Tekâsim'indeki Bilgiler Işığında Kur'an Kıraatlarına İlişkin Tespitler", *UÜİFD*, 2006, cilt. XV, sy. 2, ss. 190-193.

⁵⁵ Ebû Alî el-Fârisî el-Hucece isimli bir kitap te'lif etmiş ve bu kitapta meşhur kıraatları, Arapça gramer yönünden iyi bir şekilde delillendirmiştir. Bkz. İbn Âşûr, *Tahrîr*, c.1 cüz. 1, s.61. Ayrıca *l'rabû'l-Kirâât* adında bir eseri bulunan Arap dili alimi İbn Hâleveyh kıraatlerde dilcilerin hatalı dediği bir çok hususun aslında Arap dilinin kendisinde var olduğunu ortaya koyar ve Kur'an'ın kendisine özgü bir dili ve üslûbu bulunduğunu ifade eder. Bkz. Birşık, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, s. 159. Örnekler için bkz. Güler, İsmail, İbn Hâleveyh'in Gramer Açısından Tartışmalı Kur'an Kıraatlarına Yaklaşımı, *UÜİFD*, 2000, cilt: IX, sy. 9, ss. 402-407.

⁵⁶ Kullanımlar için bkz. Hatib Abdüllatif, *Mu'cemü'l-Kıraat*, Dârü Sa'düddîn, Beyrut, ts., II, 557.

⁵⁷ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Câmi li Ahkâmî'l-Kur'an*, thk. Hişam Semir el-Buhârî, Dâru Âlimi'l-Kütüb, Riyad, 1423/2003, VII/93.

⁵⁸ İbn Âşûr, *Tahrîr*, c.1 cüz. 1, s.61.

Asırda yaşamış Arap kıraat âlimidir. O dönem Arapça'da lahn tartışmalarının olmadığı bir dönemdir. Kendisinden çok sonra gelen alimlerin onun okuyuşlarını eleştirmesine itibar edilmez.⁵⁹

6. Kıraatler Hz. Osman (r.a.) Mushaflarının noktasız ve harekesiz olmasından kaynaklanmamaktadır. Kıraat imamlarının içtihadları da değildir.⁶⁰

Hız. Osman'ın istinsah ettiği Mushaflar mütevatir kıraatleri içinde barındıran Mushaflardır. Mushaflar mütevatir kıraatleri ihtiva etmesi için noktasız ve harekesiz yazılmıştır. Yani Mushaflar istinsah edilmeden önce de kıraat farklılıkları vardı.⁶¹

Kıraatler onları okuyan imamların içtihadları değildir. Kıraat imamları nakle göre okumaktadırlar. Kufe kıraat imamı Hamze: "Nakilsiz hiçbir harf/kıraat okudum." derken⁶²; Basra dil ekolünün temsilcilerinden olan dil ve edebiyat alimi el-Asmaî (ö.216/831), Basra kıraat imamı Ebû Amr'ın nakle itibar ettiği için bazı yerleri kendi nahiv anlayışına aykırı olarak okuduğunu kendisine söylediğini bildirdiğine yer verir ve Ebû Amr'ın da bu söze karşılık: "Eğer sadece bana kıraat olunanları okumamış olsaydım, şu kelimeyi şöyle bu kelimeyi böyle ... okurdum." demiştir.⁶³

7. Kıraatler tabu değildir. Ancak Hz. Peygamber'den (s.a.v) beri kıraatler konusunda hassas olunmuştur.

"Yedi Harf"le ilgili rivayetler incelendiğinde ashabın farklı bir kıraat işitince, duruma aldırmamazlık etmediğini ve bu farklılığın kaynağının Resûlullah olup olmadığının araştırıldığını görmekteyiz. Kıraatlerle ilgili bazı rivayetler elbette değerlendirilmeli ve tahkik edilmelidir. Fakat değerlendirme ve tahkik yapılırken "bu kıraat doğru şu kıraat yanlış" şeklinde bir tartışma yapılmamalıdır. İlim yapmanın metodunu bilenlerin dahi sırf tabu yıkıcı olmanın cazibesine kapılarak, kesinliği bariz on kıraat hakkında ileri geri konuşma yapabildikleri görülmektedir. Hâlbuki kesinliği sabit olan on kıraat hakkında bu tür konuşmalar farazidir.⁶⁴

8. Kıraatlerde Tercih Meselesi

Kıraatlerde tercih olabilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanları öğrendikleri kıraatlerden birisiyle okumakta serbest bırakmıştır. "Ondan kolayınıza geleni okuyunuz." buyurmuştur. Ortada bir ruhsat vardır. Ancak ruhsat şarta bağlanmıştır. Bir kıraati takip eden kişi diğer kıraatleri reddetmeyecek, onları da hak kabul edecektir. Başkasının okuduğu "sahih kıraati" kınamayacaktır, "Bu yanlıştır." demeyecektir. Nitekim Sahabe (r.ahm) öyle yapmıştır. Duyduğu farklı bir kıraat hakkında "Bu yanlıştır."

⁵⁹ Hatib, *Mu'cemü'l-Kıraat*, s. 556.

⁶⁰ Bunun nedenlerini maddeler halinde izah eden bir çalışma için bkz. Ögmüş, Harun, "Resmü'l-Mushaf Bağlamında Kur'ân ve Kıraat Ayrımı", *NEÜİFD*, sy. 39, 2015, s. 19.

⁶¹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s.384, 385.

⁶² Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s.380

⁶³ İbn Mücahid, *Kitâbü's-Seb' fi'l-Kirâât*, thk. Şevki Dayf, Dârü'l-Meârif, 2. Baskı, Kahire, H. 1400, s. 48; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s.380.

⁶⁴ Benzer ifadeler için bkz. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, ss. 405-406.

tır” dememiş; Sana bunu kim okuttu? Ben bu ayeti böyle biliyorum” diyerek Resûlullah’a (s.a.v) müracaat etmişlerdir. Bu konuyu inceleyen bilginler de kıraatlerin tümünü öğrenmenin ümmet için mecburiyet olmadığını isteyenini istediği sahih kıraat ile Kur’ân’ı okuyabileceğini ifade etmişlerdir.⁶⁵

9. Mütevatir kıraatler ya “Yedi Harf”in kendisidir ya da “Bir Harf”in değişik vecihleridir.

Son Arz’da ortaya konan kıraatler her rivayet halkasında tevatür derecesine ulaşmış kıraatler olup bunlar Yedi İmam hatta On imam vasıtasıyla bize kadar intikal ettirilmiştir. Dolayısıyla kıraatler Son Arz’dan günümüze kadarki süreçte korunmuştur. İşte bu kıraatler ya “Yedi Harf” in kendisidir ya da Bir Harf’in değişik vecihleridir.⁶⁶ Günümüze kadar ulaşan farklı kıraatler (okuyuşlar) ya bir harfin vecihleridir ki “teal ve akbil” kelimerindeki türden olan diğer altı harf, Hz. Peygamber devrinde neshedilmiştir. Yahut da Hz. Peygamber’in Cem’inde (Son Arz’da), Hz. Ebû Bekir’in (ö.13/634) Cem’inde ve Hz. Osman’ın Cem’in’de olduğu şekliyle korunmuş olan bizzat yedi harftir. Hz. Osman’ın Cem’i ise Müslümanların yaşadığı belli başlı şehirlere gönderilmek üzere, Hz. Ebû Bekir’in suhufundan istinsah ederek mushafların çoğaltılması, sayısının artırılmasından ibarettir.⁶⁷

10. Müslümanlar Yedi Harf ruhsatından mütevatir kıraatler dâhilinde Kur’ân’ı güçlerinin yettiği, dillerinin döndüğü kadar okuyabilirler.

Bu yönüyle kişi ister İmam-ı Âsım’ın Hafs rivayeti olsun ister başka bir kıraat olsun Aşere’den olması kaydıyla dilediği bir kıraatle okuyabilir.⁶⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur’ân’ı pek çok vecihle okumuştur. Ashabtan kimileri bir vecihle kimileri iki vecihle kimileride ikiden fazla vecihle Resûlullah’tan kıraat almışlardır. Bu vecihler de yedi ya da on kıraat içinde yer almaktadır. Kişi dilediği kıraatle okuyabilir.⁶⁹

DEĞERLENDİRMELER

Makalemizde bahsi geçen iki farklı anlayışı değerlendirdiğimizde aşağıdaki çıkarımlara ulaşmamız mümkündür:

1. Kur’ân’la kıraati farklı hakikat görenler ittifak edilen kelimelerde Kur’âniyetin olduğunu, ihtilaf edilen kelimelerde ise kıraatlerin oluştuğunu söylemişlerdir. Hâlbuki sadece ihtilaf edilen kelimelerde değil, telaffuzunda ittifak edilen kelimelerde de kıraatler geçerlidir. Kur’ân ilahi mesajın beyanı olarak tanımlanırken aslında kıraatlerin kapsamına giren bir husustan söz edilmektedir. Buna göre Kur’ân’ın lafızları ilahi ise onların nasıl telaffuz edilecekleri de ilahi kaynaklı olmalıdır. Bu sebeple

⁶⁵ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s.405; ayrıca bkz. Çetin, Kur’ân “Kıraatlerine Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar”, ss. 96-97.

⁶⁶ Kevserî, *Makâlât*, ss. 24-25.

⁶⁷ Kevserî, *Makâlât*, ss. 24-25.

⁶⁸ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 191.

⁶⁹ Karaçam, “Kıraatlerin İntikali”, s. 299.

Kur'ân'ın lafızlarının Hz. Peygamber'e (s.a.v) indirildiği şekliyle okunması Kur'ân'ın bir parçası sayılmalıdır.⁷⁰ Fakat kıraatlerin içinde mütevatir, sahih, müdrec, zayıf, mevzu olanların olduğunu da akılda tutmak gerekir. Bunu da kısaca makbul ve merdud kıraatler olarak ifade etmek zaruridir. Kur'ânla kıraatlerin aynı hakikat olduğunu söyleyenler ise "kıraat" derken sahih ve mütevatir kıraatleri kastetmiş olmalıdırlar. Çünkü sahih olmayan kıraatlerle Kur'ân okumak uygun görülmemiştir.⁷¹

2. Kıraatlerin yedisinin veya onunun mütevatir olmadığını iddia edenler bir yerde kurranın ittifak ettiği vecih varsa onu da icma kavramıyla ilişkilendirerek mütevatir sınıfına sokmaktadırlar. Bir taraftan yedi veya on kıraat mütevatir değil derken diğer yandan kıraatte icma varsa o mütevatir demek çelişki oluşturmaktadır. Ayrıca kıraat birikimi içerisinde fonetikle alakalı olmayan, doğrudan metinle alakalı olan, kelimenin yapısını değiştirerek, anlama etki eden birçok okuma bulunmaktadır. Bu okumalar Kur'an'dan ayrılması mümkün olmayan okumalardır. Yani siz bir kelime okuduğunuzda aslında başka bir kelime okuyorsunuz ve bu okuduğunuzu vahiy kabul ederek okuyorsunuz bunun yanında diğer kıraatı tercih eden de farklı okumasına rağmen o da okuduğu kelimeyi vahiy olarak okuyor. İşte bunun için birçok âlim bu farklı okumalarının her ikisinin de ayet olduğunu söylemiştir.

3. Kıraati Seba ve Aşere imamlarının senetlerine bakıldığında o senetlerin ahad haberler olduğu söylenmektedir. Okuyuşlarının da ahad haber seviyesinde değerlendirilmesi gerektiğini Şia'dan bazı âlimler de ifade etmektedirler.⁷² Burada hadis ilminde kullanılan sayı mefhumuna göre tespitler yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak o senetler meselenin ciddiyetini göstermek, bunların gelişigüzel okuyuşlar olmadığını bildirmek ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayandığını ispatlamak için verilmektedir.⁷³ Yedi ya da on kıraat de takınılması gereken tavır ise hadis ilminde olduğu gibi sayı şartı koymak yerine kendisiyle mutlak manada amelin vacip olduğu haber şeklinde değerlendirip⁷⁴ yaşayan sünnet (ameli mütevatir) konumunda ele alınmasıdır.⁷⁵ Bir de okunan ayetlerde senet aramak güç bir iştir. Kur'ân'ın metnine mütevatir deyip onu edâdan ve ifadeden soyutlamak makul bir değerlendirme değildir.⁷⁶ Bir de şu ifade edilmelidir ki Dünya'da en fazla okunan kıraat İmâm-ı Asım'ın Hafs rivayetidir. Hafs'ın vecihlerinin kıraat değeri neyse bir Verş'in (ö.197/812) bir Bezzî'nin

⁷⁰ Abdurrahîm, Abdülcelîl, *Lügâtü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Amman, 1981, s. 119; Şimşek, Sait, *Kıraatlerin Kaynağı, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 19.

⁷¹ Ünal, *Kıraat İlimi ve Kısa Tarihi*, ss. 63-64.

⁷² Bu anlayış için bkz. Şia'dan el-Hûî ve Hâdî Mağrife'nin eserlerinin önemli bölümlerinden seçilmiş ve Türkçe'ye çevrilmiş kısımlarından bir çalışma için bkz. Hüî, Ebû'l-Kâsım Müsâ, *el-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, çev. Halil İbrahim Kaçar, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, İstanbul, 2002, ss. 459-465 ve Hâdî, *et-Temhid fî Ulûmi'l-Kur'ân*, çev. Halil İbrahim Kaçar, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, ss. 466-475.

⁷³ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 395.

⁷⁴ Birışık, *Kıraat İlimi ve Tarihi*, s. 90, 92.

⁷⁵ Aşıkutlu, Emin, *Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-u Seb'a Hadisleri (Tahric, Tahlil ve Değerlendirme)*, İSAV, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, İstanbul, 2002, s. 102.

⁷⁶ Birışık, *Kıraat İlimi ve Tarihi*, s. 91.

(ö.250/864) bir Dürî'nin (ö.248/862) vs. vecihlerinin kiraat değerleri de aynıdır. İster ittifak okuyuşları ister infirad okuyuşları aynı derecededir.

4. Kiraatlerde sıhhat şartlarını ilk defa kimin ortaya attığı belli değilse de⁷⁷ Zerkeşi bilinen üç şartın kimler tarafından hangi gerekçelerle ortaya konulduğunu ayrıntılı bir biçimde vermektedir.⁷⁸ Makalemizde geçen her iki anlayış sahiplerinin üzerinde durduğu ortak husus kiraatin kiraat olarak kabul edilmesi için Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayanması gerekmektedir.⁷⁹ Verilen bilgilerdeki farklılık ise yedi ya da on mütevatir kiraatin nereye konulacağı meselesidir. Mütevatir mi yoksa sahih mi denilecektir. İlk görüş sahipleri yedi ya da on kiraate sahih deyip mütevatir değil derken; ikinci görüş sahipleri mütevatiri sahih içinde değerlendirmektedir. İlgili sınıflandırmalar da zihni karıştırmaktadır. Bizim var olan görüşlerden hatırlatacağımız bir görüş ise mütevatirin ayrı bir başlık olarak ele alınabileceğidir. Yani mütevatirlikte herhangi bir şart gerekmemektedir. Kendisi zaten hüccettir. Yedi kiraatin ittifakla hüccet olduğu on kiraatin de sahih olan görüşe göre hüccet olduğudur.⁸⁰ Yedi ya da on kiraat imamının kiraatteki sıhhat şartlarını barındıran okumaları ile beraber ilgili kiraatlerin dışında kalan okuyuşlar da eğer sayılan üç şartı üzerinde barındırırsa delil olarak kullanılabilir.

5. Kiraat literatüründe on kiraat imamının senetlerinin sahih olmasında icma vardır. Dolayısıyla Yedi kiraat imamından biri olan İbn Âmir'in kiraat senedi de sahihtir. İbn Âmir'in kiraat senedinin sahih olmadığını iddia edenler de onun okuyuşlarına yer vermekten de geri durmamışlardır.

Kiraat imamlarının okuyuşlarının bazı müfessirler ve dilciler tarafından metin tenkidine tabi tutulduğu görülmektedir. Buradaki temel soru sonradan oluşturulan dil kuralları mı ölçüt olacak yoksa kiraatler mi?

Kanaatimizce de sahih kiraatin şartlarını üzerinde barındıran veya mütevatir olan bir kiraatin, bazı Arapça dil ekollerine uymadığı gerekçesiyle kabul edilmemesi, yadsınacak bir durumdur. Bizim yukarıdaki şartları taşıyan, üzerinde kiraat âlimlerinin ve fakihlerin icmâsı olan bir kiraati, sonradan kuralları koyulmuş, ekol haline gelmiş bazı Arap dilcilerin görüşlerine uymadığı gerekçesiyle reddetmemiz doğru değildir.⁸¹ Şu da göz önünde tutulmalıdır ki, bir dilcinin kabul etmediği bir kuralı, başka bir dilci kabul edebilmektedir.⁸² Zaten bir kiraatin kabul edilebilmesi için tüm kiraat âlimlerinin ittifâk ettiği husus, Arap gramerine bir vecihle de olsa uygun olmasıdır.

⁷⁷ Birşık, *Kiraat İlmî ve Tarihi*, s.86.

⁷⁸ Zerkeşi, *el-Burhan*, I/330-331.

⁷⁹ İbrahim b. Ömer el-Ca'berî kiraatlerde aranan tek şartın rivayetdeki sağlamlık olduğunu diğer şartların da bu şarta tabî olduğunu vurguluyor. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I/13.

⁸⁰ Bkz. İbnü'l-Aşûr, *Tahrîr*, c.1 c.1 s. 60.

⁸¹ Akkuş, Murat, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraat Farklılıklarının Rolü: et-Tahrîr ve't-Tenvîr Örneği*, (Doktora Tezi), Recep Tayyip Eroğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2014, s. 54.

⁸² Daha önce iddia edilen İbn Âmir'in En'âm Suresi 137. ayetindeki kiraatini Basralı dilciler kabul etmezken Küfeli dilciler kabul etmektedirler. Bkz. İnanç, Yunus-Abacı, Harun, *"Zeccâc'ın (ö. 311/923) Kiraatlere*

6. Çalışmamızdaki her iki anlayış sahipleri Mushaf'lara göre kıraatin önemi üzerinde durmaktadır. Ancak temel nokta Mushaf'lar sahih bir senede göre mi okunmalıdır, yoksa Mushaf'ların elverdiği ölçüde mi kıraat edilmelidir?

Şayet noktasız ve harekesiz olan Mushaf'lar dilbilgisi kurallarına göre içtihadî bir biçimde okunsaydı mevcut kıraat birikiminin çok üzerinde kıraat vecihleri ortaya çıkar ve mesele karmaşık hale gelirdi. Kıraat imamları Mushaf'ları sahih bir senede dayandırarak okumuşlardır. Dolayısıyla kıraat tarihinde Hammad İbn Zibrîkân⁸³ ve İbn Şenebûz (ö.328/939)⁸⁴ gibi kıraat âlimlerinin sahih bir senede dayanmadan sadece Mushafa bağlı okumaları kabul görmemiştir.⁸⁵

7. Kıraatlerin tabu haline getirildiği fikri müsteşriklerin ortaya attığı iddialardan biridir. Bir geçmişi vardır. Yerli araştırmacıların bunları dile getirmesini konunun yeniden ısıtılıp ortaya konması olarak düşünebiliriz.⁸⁶ Mütevatir olan Yedi ya da On kıraatin tespitinde kıraat ilminin geçmişinde çok dakik çalışmalar ve modern dönemi aratmayan titiz gayretler gösterilmiştir. Kıraat literatürü dâhil olmak üzere geleneğimiz içinde hiçbir bilim insanı delili olmadan diğerini eleştirmemiş tabulara göre değil bir temele dayanarak hareket etmiştir. Kıraatlerin tabu haline geldiği, kutsandığı, tartışılmasının bile yasaklandığı iddia edilmesi ve bunların bariz bir şekilde dile getirilmesi akademik anlamda hoşgörü ortamının ne kadar ileri düzeyde olduğunun kanıtıdır. Ayrıca kıraatleri savunanların birtakım eleştirileri yapmaları dogmatik bir bakış açısının ürünü olmayıp belli okuyuşları kutsamanın ve onları aşırı korumanın bir sonucu da değildir.

8. Yukarıdaki iki farklı anlayıştan çıkan, kıraatler arasında tercihin olabirliktir. Kıraatler arasında sahih ve mütevatir olan on kıraatin, belâgat, fesahat, mana zenginliği ve şöhret ihtiva etmesi sebebiyle bazen birbirinden farklılık arz ettikleri görülebilir. Ancak, kıraatler bu yönden farklılık arz etmiş olsalar da, aralarındaki bu farklılık birbirine yakın bir temâyüzden ibârettir.⁸⁷ Kıraatler arasında tercihte bulunurken

Yaklaşımı" SÜİFD, Cilt: XVII, Sayı: 30 (2014/2), s. 5.

⁸³ Bu zatın ismi, Muhammed b. Ya'kûb b. Haccâc b. Muâviye İbnü'z-Zibrîkân b. Sahr Ebu'l-Abbâs et-Teymî el-Basrî olarak geçmiş olup, bu şekliyle Hammâd ismine rastlanılmamıştır. Kıraat âlimidir. H. 320 senesinden sonra vefat etmiştir. Bu kişi için bkz. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabâkati'l-Kurrâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1971, II/246-247.

⁸⁴ Onun hakkında bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, "İbn Şenebûz", *DİA*, İstanbul, 1999, XX/376-377.

⁸⁵ Hammâd b. Zibrîkân için bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, c. 1 cüz. 1, s. 60; İbn Şenebûz için bkz. Öztürk, Mustafa, "Kur'an Kıraatlerinin Tarihsel Serencamına Genel Bir Bakış", *ÇÜİFD*, cilt. 3, sy. 1, Ocak-Haziran, 2003, ss. 218-219.

⁸⁶ İlgili görüş ve müsteşriklerin kıraatlerle ilgili bazı iddialarına cevap için bkz. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, ss. 377-441; "Kur'an Kıraatlerine Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar", ss. 65-106.

⁸⁷ İbn Âşûr, *Tahrîr*, c.1 cüz. 1, ss.61-62. Burada birbirine yakın bir temâyüzden kastedilen kıraat vecihlerinden herhangi birisinin zaman zaman arz edeceği belâgat, fesahat v.s. meziyetler, sadece o vecihin özünde mevcut bir husûsiyet olmayıp aynı incelikler, bir başka cihetten diğer kıraat vecihlerinde de mevcuttur. Ne var ki birisi diğerlerine nazaran daha dikkat çekicidir. Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, el-Mukaddimetü's-Sâdisa: Kıraatlar Hakkında Bir Değerlendirme", çev. Necdet Çağıl, *AÜİFD*, sy. 16 (2001), s. 291.

de sahih olanları inkar etmemek ve şâz bir kıraati sahih bir kıraatin önüne geçirmek gerekir.

9. “Yedi Harf” meselesi üzerinde çok söz söylenen çok önemli bir meseledir. Kanaatimizce “Yedi Harf”i kesin çizgilerle ve tam olarak tespit etmek gerçekten zordur. Ancak son dönemlerde belli gruplandırmalarla konuyu izah eden çalışmalar vardır.⁸⁸ Ortak olan husus “Yedi Harf”in Kur’ân’ı okumakla ilgili bir olgu olması ve “Yedi Harf”in bilinen “Yedi Kıraat”e karşılık gelmemesidir. “Yedi Harf” konusunun ruhsat içermesi ve değişik pek çok okuyuşa izin vermesi ve bunun yanında Kıraati Seba ve Kıraati Aşere ile kesin bir ilişkisinin olduğu da dikkatten kaçmamalıdır.

10. Günümüzde yedi ya da on kıraatten dünyadaki en çok okunanın Hafs rivayeti olduğu doğrudur. Hafs’ın okunduğu yerler Tüm Doğu, Irak ve Şam, Mısır’ın çoğu bölgeleri, Hindistan, Pakistan, Türkiye ve Afganistan’dır. Bunun yanında Nâfi’den rivâyetle Kâlûn’un kıraati; Tunus ve Mısır’ın bazı yörelerinde ve Libya’da okunmaktadır. Dahası Nâfi’den rivâyetle Verş’in kıraati; Tunus ve Mısır’ın bazı yöreleri, Ceza-yir’in tüm bölgeleri, Uzak-Batı Afrika’nın tüm beldelerinde ve Sudan’da okunmaktadır. Ayrıca Mısır’a sınır komşusu olan Sudan’da ise Ebû Amr el-Basrî’nin kıraati okunmaktadır.⁸⁹ Görüldüğü gibi Müslümanlar Hafs rivayeti ile kendini sınırlandırmamış, isteyen istediği kıraatle Kur’ân’ı okumuş ve bir zenginlik oluşmuştur. Burada temel husus okunan kıraatin Yedi ya da On kıraat vecihlerini içermesidir. Tek kıraat neyimize yetmez eleştirisi, ardından bazı kıraat imamlarının münferid kaldığı yerlerde mütevatirliğin oluşmadığı gibi düşünceleri bir araya getirince amacın Kur’ân’ın eleştirilebileceği algısının oluşturulmasıdır. Hangi niyetle yaklaşırsak yaklaşalım Kur’ân’ın eleştirisine götürebilecek düşüncelere gereken cevaplar verilmelidir.

Kaynakça

- » Abdurrahîm, Abdülcelîl, *Lüğâtü'l-Kur’âni'l-Kerîm*, Amman, 1981.
- » Akkuş, Murat, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü: et-Tahrîr ve’t-Tenvîr Örneği*, (Doktora Tezi), Recep Tayyip Eroğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2014.
- » Albayrak, Halis, “Kıraat Sorunu”, *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık 2001, c. 4, sy. 14, ss. 19-34.
- » Altıkulaç, Tayyar, “İbn Şenebûz”, *DİA*, İstanbul, 1999, XX/376-377.
- » Aşıkcutlu, Emin, Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-u Seb’a Hadisleri (Tahrîç, Tahlil ve Değerlendirme), İSAV, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, İstanbul, 2002, ss. 43-103.
- » Ateş, Süleyman, Kıraatlerde Tevatür Meselesi, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları IV-Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi*, İSAV, İstanbul, 2002.
- » Birışık, Abdülhamit, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, Ermin Yay., 2. Baskı, Bursa, 2014.
- » Çetin, Abdurrahman, *Kur’ân’ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, Ensar Yay, 3. Baskı, İstanbul, 2013.
- » _____, Kur’ân Kıraatlerine Yönelik Oryantalist Yaklaşımlar, *Marife*, yıl: 2, sy. 3, Kış 2002, ss. 100-101.

⁸⁸ Çetin, Abdurrahman, *Kur’ân’ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, Ensar Yay, 3. Baskı, İstanbul, 2013; Dağ, Mehmet, Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım, İSAM, İstanbul, 2011.

⁸⁹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, c. 1 cüz. 1, s. 63.

- » Çetiner, Bedreddin, Kıraatlerde Tevatür Meselesi (Müzakereler), *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 336.
- » Dağ, Mehmet, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İSAM, İstanbul, 2011.
- » Dağdeviren, Alican, Kıraatlerin Kur'âniyeti Meselesi, I. *Kur'ân ve Kıraati Sempozyumu (Abdurrahman Gürses Anısına)*, 2000, ss. 180-192.
- » Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kıraati'l-Erbeate Aşere*, thk. Enes Mihrah, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2011.
- » Goldziher, Ignaz, *Mezâhibü't-Tefsiri'l-İslâmî*, Mektebetü'l-Hancı, Mısır, 1374/1955.
- » Güler, İsmail, İbn Hâleveyh'in Gramer Açısından Tartışmalı Kur'ân Kıraatlarına Yaklaşımı, *UÜİFD*, 2000, cilt: IX, sy. 9, ss. 401-408.
- » Gülle, Sıtkı, "Taberî'nin Tefsirindeki Kıraat Değerlendirmeleri", *UÜİFD*, İstanbul, 2004, sy: 9, ss. 65-85.
- » _____, Kıraatlerin Kaynağı Problemi (Müzakereler), *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV-Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi*, İSAV, İstanbul, 2002, s. 33-36.
- » Hâdî, *et-Temhid fi Ulûmi'l-Kur'ân*, çev. Halil İbrahim Kaçar, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, ss. 466-475.
- » Hanay, Necattin, "Taberî'ye Yöneltilen Tenkitler Bağlamında Yedi Harf ve Kıraatleri Savunma Refleksisi", *Mütefekkir*, Aksaray, 2015, 2(4) Güz, ss. 300-327.
- » Hatib, Abdüllatîf, *Mu'cemü'l-Kıraat*, Dârü Sa'düddîn, Beyrut, ts.
- » Hûî, Ebü'l-Kâsım Mûsâ, *el-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, çev. Halil İbrahim Kaçar, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, İstanbul, 2002, ss. 459-465.
- » İbn Âşûr, Muhammed et-Tahir, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, nşr. Daru Sahnûn, Tunus, ts.
- » _____, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, el-Mukaddimetü's-Sâdise: Kıraatlar Hakkında Bir Değerlendirme", çev. Necdet Çağlı, *AÜİFD*, sy. 16 (2001), ss. 259-299.
- » İbn Mûcahid, *Kitâbü's-Seb' fi'l-Kirâât*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-Meârif, 2. Baskı, Kahire, H. 1400.
- » İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, thk. Muhammed ed-Dabbâ, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- » _____, *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye: 1420/1999.
- » _____, *Gâyetü'n-Nihâye fi Tabâkati'l-Kurrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.
- » İnanç, Yunus-Abacı, Harun, "Zeccâc'ın (ö. 311/923) Kıraatlere Yaklaşımı" *SÜİFD*, Cilt: XVII, Sayı: 30 (2014/2), s. 5.
- » Karaçam, İsmail, *Kıraat İliminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, İFAV, 2. Baskı, İstanbul, 2013.
- » _____, "Kıraatlerin İntikali (Tebliğ)," *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, ss. 293-294.
- » Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü'l-Kevserî*, Kahire, ts.
- » Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişam Semîr el-Buhârî, Dâru Âlimi'l-Kütüb, Riyad, 1423/2003.
- » Maşalı, Mehmet Emin, "Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsim'indeki Bilgiler Işığında Kur'an Kıraatlarına İlişkin Tespitler", *UÜİFD*, 2006, cilt. XV, sy. 2, ss. 183-196.
- » Mennâ' b. Hafîl Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 3. Baskı, Mektebetü'l-Meârif: 1421/2000.
- » Muhaysin, Muhammed Salim, *Fi Rihâbi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1409/1989.
- » Neşşâr, Sirâceddîn Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Kâsım b. Muhammed, *el-Büdü'rü'z-Zahire fi'l-Kirâati'l-Aşri'l-Mütevatir*, nşr. Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdülmevcûd, I-II, Beyrut, 1421/2000.
- » Ögmüş, Harun, "Resmü'l-Mushaf Bağlamında Kur'ân ve Kıraat Ayrımı", *NEÜİFD*, sy. 39, 2015, ss. 9-28.
- » Öztoprak, M. Siraceddin, *Kur'ân Kıraatı-Kıraati Aşere*, Beyan Yay. İstanbul, 2005.
- » Öztürk, Mustafa, "Kur'ân Kıraatlerinin Tarihsel Serencamına Genel Bir Bakış", *ÇÜİFD*, cilt. 3, sy. 1, Ocak-Haziran, 2003, ss. 201-224.
- » Palûvî, Abdülfettah, *Zübdetü'l-İrfân*, İstanbul, ts.
- » Sehâvî, Muhammed Alemuddîn, *Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mektebetü't-Türâs, Mekke, 1987.
- » Suyûtî, Celâleddîn, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire, ts.
- » Şimşek, Sait, Kıraatlerde Tevatür Meselesi: Müzakereler, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 334.

-
- » _____, Kiraatlerin Kaynağı, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, ss. 17-30.
  - » Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire, 1422/2001.
  - » Ünal, Mehmet, *Tefsir (Kur'ân'ın Fonetik Naklinin Tarihi-Kıraat İlimi ve Kısa Tarihi)*, Ed. Mehmet Akif Koç, Ankara: Grafiker Yay, 2015.
  - » _____, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yay., Ankara, 2005.
  - » Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuhû*, thk. Abdücelîl abdüh Çelebî, Daru'l-Hadîs, Kahire, 2005.
  - » Zehebî, *Marifetü Kurrâi'l-Kibâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, İsam Yay., İstanbul, 1995.
  - » Zemaşşerî, Muhammed b. Ömer Cârullâh Ebû'l-Kâsım, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Egâvîl fî Vücûhi't-Te'vil*, thk. Adil Ahmed-Ali Muavviz, nşr. Mektebetü'l-Abîkân, Riyad, 1418/1998.
  - » Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire: Mektebetü Dâri't-türâs, 1404/1984.
  - » Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zümerlî, Beyrut: 1415/1995.